QO‘QON XONLIGI DAVRIDA FARG‘ONA VODIYSI KULOLCHILIK MAKTABLARINING SHAKLLANISHI VA HUDUDIY ALOQALARI

Shamsiddinov Bahodir Mirzaaxmad o‘g‘li

Namangan davlat universiteti tayanch doktoranti

Toshkent Kimyo xalqaro universiteti

Namangan filiali katta o‘qituvchisi

Annotatsiya

Maqolada Qo‘qon xonligi davrida Farg‘ona vodiysida kulolchilik markazlarining shakllanishi, ularning hududiy xususiyatlari va o‘zaro aloqalari tahlil qilinadi. Rishton, G‘urumsaroy, Namangan, Andijon hamda Xo‘jand kulolchilik markazlari misolida an’anaviy ishlab chiqarish, badiiy uslub va texnologik tajribaning rivojlanish xususiyatlari yoritiladi. Shuningdek, kulol ustalarining hududlararo harakati, mahsulotlarning bozorlar orqali tarqalishi va mahalliy maktablar o‘rtasidagi madaniy ta’sir jarayonlariga e’tibor qaratiladi. Tadqiqot tarixiy-qiyosiy va tizimli tahlil usullariga asoslanadi.

Kalit so‘zlar: Qo‘qon xonligi, Farg‘ona vodiysi, kulolchilik, Rishton, G‘urumsaroy, Namangan, hududiy aloqalar, kulolchilik maktablari.

Abstract

The article examines the formation of pottery centres in the Fergana Valley during the Kokand Khanate, focusing on their regional characteristics and interconnections. The pottery centres of Rishtan, Gurumsaray, Namangan, Andijan and Khujand are analysed in terms of production traditions, artistic styles and technological practices. Particular attention is paid to the mobility of pottery masters, the distribution of ceramic products through regional markets and cultural interaction between local pottery schools. The study applies historical-comparative and systematic analysis methods.

Keywords: Kokand Khanate, Fergana Valley, pottery, Rishtan, Gurumsaray, Namangan, regional relations, pottery schools.

Аннотация

В статье рассматривается формирование центров гончарного ремесла в Ферганской долине в период Кокандского ханства, при этом основное внимание уделяется их региональным особенностям и взаимосвязям. Анализируются гончарные центры в Риштане, Гурумсарае, Намангане, Андижане и Худжанде с точки зрения производственных традиций, художественных стилей и технологических приемов. Особое внимание уделяется мобильности мастеров-гончаров, распространению керамических изделий через региональные рынки, а также культурному взаимодействию между местными школами гончарного искусства. В исследовании применяются историко-сравнительный метод и методы системного анализа.

Ключевые слова: Кокандское ханство, Ферганская долина, гончарное ремесло, Риштан, Гурумсарай, Наманган, региональные связи, школы гончарного искусства.

KIRISH

Farg‘ona vodiysi tarixan O‘rta Osiyoning muhim hunarmandchilik va madaniy markazlaridan biri bo‘lib kelgan. Bu hududda dehqonchilik, to‘qimachilik, metallga ishlov berish va kulolchilik kabi ishlab chiqarish tarmoqlari o‘zaro bog‘liq holda rivojlangan. Kulolchilik esa aholining kundalik turmush ehtiyojlarini ta’minlash bilan birga, mahalliy badiiy an’analar va kasbiy tajribaning shakllanishida ham muhim o‘rin tutgan.

Ayniqsa, Qo‘qon xonligi davrida vodiyning siyosiy va iqtisodiy markazlari o‘rtasidagi aloqalar kulolchilik ishlab chiqarishining hududiy rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatgan. Rishton, G‘urumsaroy, Namangan, Andijon va Qo‘qon kabi markazlarda shakllangan kulolchilik an’analari umumiy madaniy muhitga mansub bo‘lsa-da, mahsulotlarning shakli, bezaklari, ranglar uyg‘unligi va ishlab chiqarish tajribasida mahalliy xususiyatlar mavjud edi.

Mazkur mavzuning dolzarbligi shundaki, Farg‘ona vodiysi kulolchiligi ko‘pincha alohida markazlar yoki badiiy uslublar doirasida o‘rganilgan. Biroq ularni yagona tarixiy-hududiy tizim sifatida, xususan, ustalarning harakati, ishlab chiqarish tajribasining almashinuvi va mahsulotlar tarqalishi bilan bog‘liq holda tahlil qilish muhim ilmiy ahamiyatga ega.

Maqolaning maqsadi Qo‘qon xonligi davrida Farg‘ona vodiysi kulolchilik maktablarining shakllanish xususiyatlari, hududiy farqlari va o‘zaro aloqalarini tarixiy materiallar asosida tahlil qilishdan iborat.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Farg‘ona vodiysi kulolchiligini o‘rganishda tarixiy, san’atshunoslik va etnografik tadqiqotlar muhim manba hisoblanadi. Mavjud ilmiy adabiyotlarda kulolchilik markazlarining joylashuvi, buyumlarning badiiy xususiyatlari, ustalar faoliyati va ishlab chiqarish texnologiyasiga oid ma’lumotlar uchraydi. Biroq ushbu ma’lumotlarni hududiy aloqalar nuqtayi nazaridan birgalikda tahlil qilish zarurati saqlanib qolmoqda.

D. M. Mo‘ydinovaning Qo‘qon xonligi davrida shakllangan moviy kulolchilik maktablariga bag‘ishlangan maqolasida Farg‘ona va Xo‘jand maktablari o‘rtasidagi aloqalar, ustalarning hududlararo faoliyati hamda mahsulotlarning tarqalishiga oid ma’lumotlar keltirilgan [1, 244–245-b.]. B. Odilovning monografiyasida esa Rishton kulolchilik maktabining tarixiy rivojlanishi, xomashyo imkoniyatlari, ishlab chiqarish ixtisoslashuvi va hududiy bozorlar bilan aloqalari tahlil qilingan [2, 111–113-b.].

Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, tizimli tahlil va tarixiylik tamoyillaridan foydalanildi. Tarixiy-qiyosiy usul orqali mahalliy kulolchilik markazlarining o‘xshash va farqli jihatlari aniqlashtirildi. Tizimli yondashuv esa kulolchilikni faqat buyum tayyorlash jarayoni sifatida emas, balki xomashyo, mehnat taqsimoti, kasbiy tajriba, bozor va hududlararo aloqalarni birlashtirgan ishlab chiqarish tizimi sifatida o‘rganish imkonini berdi.

NATIJALAR

Kulolchilik markazlarining shakllanishi va hududiy joylashuvi

XIX asrga kelib Farg‘ona vodiysida kulolchilikning bir qancha yirik markazlari faoliyat yuritgan. Rishton, G‘urumsaroy, Namangan va Andijon shular jumlasidandir. Farg‘ona maktabining hududiy doirasi Xo‘jand maktabi bilan ham uzviy aloqada bo‘lgan. Ushbu markazlarning bir tarixiy-madaniy makonda joylashishi ularning ishlab chiqarish tajribasi va badiiy an’analari o‘rtasida o‘zaro ta’sir mavjud bo‘lishiga sharoit yaratgan [1, 244-b.].

Rishton kulolchilik markazining rivojlanishida tabiiy xomashyo imkoniyatlari alohida ahamiyat kasb etgan. Mahalliy soz tuproq va sir tayyorlash uchun zarur materiallarning mavjudligi ishlab chiqarishning muayyan texnologik yo‘nalishda rivojlanishiga imkon bergan. Qo‘qon xonligi davriga kelib Rishton sirlangan sopol buyumlar tayyorlashning muhim markazlaridan biriga aylangan. Bu yerda moviy, zangori va oq ranglar uyg‘unligiga asoslangan badiiy uslub keng qo‘llanilgan [2, 111–113-b.].

G‘urumsaroy kulolchilik markazi ham vodiyning an’anaviy hunarmandchilik tizimida muhim o‘rin egallagan. Uning Rishton va boshqa markazlar bilan bir hududiy makonda rivojlanishi mahalliy ishlab chiqarish tajribalarining o‘zaro ta’sirini o‘rganish uchun muhimdir. Biroq G‘urumsaroyning badiiy va texnologik xususiyatlarini Rishton bilan aynan bir xil deb baholash mumkin emas. Har bir markazning o‘ziga xos ishlab chiqarish tajribasi va mahalliy an’analari alohida tahlil qilinishi lozim.

Namangan va Andijon markazlari esa Farg‘ona vodiysining kulolchilik geografiyasini kengaytirgan. Ularning Qo‘qon va boshqa shaharlar bilan iqtisodiy aloqalari mahsulotlar almashinuvi uchun imkoniyat yaratgan. Shu jihatdan vodiyning kulolchilik maktablari faqat alohida qishloq yoki shahar doirasidagi hodisa bo‘lmay, o‘zaro bog‘langan hududiy ishlab chiqarish markazlari sifatida namoyon bo‘ladi.

Ishlab chiqarish ixtisoslashuvi va badiiy-texnologik xususiyatlar

Farg‘ona vodiysi kulolchiligining rivojlanishida ishlab chiqarish ixtisoslashuvi muhim o‘rin tutgan. Kulolchilik buyumlarining turi, hajmi va bezagi ularning qanday maqsadda ishlatilishiga bog‘liq bo‘lgan. Kundalik ro‘zg‘or ehtiyojlari uchun tayyorlangan

ko‘zalar, kosalar, piyolalar va xumlar bilan bir qatorda, bezak va marosimlarda foydalaniladigan lagan hamda boshqa buyumlar ham ishlab chiqarilgan.

Rishton kulolchiligida ustalarning mahsulot turi va bajaradigan ishiga qarab ixtisoslashgani kuzatiladi. D. M. Mo‘ydinova Rishton ustalari faoliyatida ko‘zagar, xazrakipaz, zarpaz va chinnipaz kabi kasbiy yo‘nalishlarni qayd etadi. Bu tasnif ishlab chiqarish jarayonida mehnat taqsimoti mavjud bo‘lganini ko‘rsatadi. Jumladan, ko‘zagarlar yirik hajmli xum va ko‘zalar tayyorlashga, chinnipazlar esa nafis shaklli va bezakli buyumlar ishlab chiqarishga ixtisoslashgan [1, 246-b.].

Mazkur ixtisoslashuv kulolchilik ishlab chiqarishining oddiy hunarmandchilik faoliyatidan murakkab kasbiy tizim darajasiga ko‘tarilganini anglatadi. Bunda mahsulotning shakli va bezagi bilan bir qatorda, uni tayyorlash uchun zarur bo‘lgan texnologik bilim ham muhim ahamiyat kasb etgan.

Rishton maktabining o‘ziga xos jihatlaridan biri ishqorli sir texnologiyasi va moviy ranglar uyg‘unligidir. Mahalliy xomashyo xususiyatlari, sir tarkibi va ustalarning tajribasi mahsulotlarning tashqi ko‘rinishiga bevosita ta’sir ko‘rsatgan. Natijada buyumlarning rang va bezak tizimida muayyan hududga xos badiiy belgilar shakllangan [2, 112–113-b.].

Shu bilan birga, kulolchilik markazlaridagi umumiylik ularning barchasi bir xil mahsulot ishlab chiqarganini anglatmaydi. Aksincha, umumiy texnologik tajriba mahalliy xomashyo, rang va bezak tanlovi bilan uyg‘unlashib, har bir markazning o‘ziga xos uslubini yuzaga keltirgan.

Kulol ustalarining hududlararo aloqalari

Farg‘ona vodiysi kulolchilik maktablari tarixida ustalarning hududlararo harakati muhim o‘rin tutgan. Ustalar faqat o‘z yashash joyida faoliyat olib bormasdan, boshqa markazlarga ham borib ishlagan. Bu jarayon kasbiy tajriba almashinuvi, ishlab chiqarish ko‘nikmalarining tarqalishi va mahsulot turlarining boyishiga xizmat qilgan.

Mo‘ydinova keltirgan ma’lumotlarda XIX asrda Rishton kulollarining Konibodomga borib ishlagani, Konibodom ustalarining esa Rishton va Qo‘qonga kelib faoliyat yuritgani

qayd etiladi. Ayrim ustalar yoz mavsumida boshqa hududlarga borib, bir necha oy davomida ko‘zalar, kosalar, laganlar va kundalik ehtiyoj uchun zarur buyumlar tayyorlagan [1, 244–245-b.].

Bu ma’lumotlar kulolchilik maktablari o‘rtasidagi aloqalar faqat tayyor mahsulot savdosi bilan cheklanmaganini ko‘rsatadi. Ustalar harakati orqali ishlab chiqarish tajribasi, kasbiy bilim va texnologik ko‘nikmalar ham hududlar o‘rtasida almashilgan. Demak, kulolchilik maktablarining rivojlanishini faqat mahalliy sharoit bilan izohlash yetarli emas; bunda hunarmandlarning harakatchanligi va o‘zaro kasbiy munosabatlari ham muhim omil bo‘lgan.

Mahsulotlarning Qo‘qon shahrida sotilishi ham hududiy aloqalarning iqtisodiy tomonini ko‘rsatadi. Qo‘qonning xonlik davridagi yirik siyosiy va iqtisodiy markaz sifatidagi mavqei turli hududlarda tayyorlangan mahsulotlarning bozorga chiqishida muhim o‘rin tutgan [1, 245-b.]. Shu tariqa ishlab chiqarish markazlari va shahar bozorlari o‘rtasida o‘zaro manfaatga asoslangan munosabatlar shakllangan.

MUHOKAMA

Tahlil natijalari Qo‘qon xonligi davridagi Farg‘ona vodiysi kulolchiligi bir-biridan uzilgan mahalliy hunarmandchilik markazlari yig‘indisi bo‘lmaganini ko‘rsatadi. Aksincha, Rishton, G‘urumsaroy, Namangan, Andijon, Qo‘qon va Xo‘jand kabi markazlar o‘zaro iqtisodiy hamda kasbiy aloqalar orqali bog‘langan.

Ushbu aloqalarning rivojlanishida uchta omilni ajratish mumkin. Birinchisi, mahalliy tabiiy sharoit va xomashyo imkoniyatlari bo‘lib, ular ishlab chiqarish texnologiyasi va buyumlarning badiiy ko‘rinishiga ta’sir ko‘rsatgan. Ikkinchisi, ustalarning hududlararo harakati bo‘lib, u kasbiy tajriba va texnologik bilimlarning almashinuvini ta’minlagan. Uchinchisi, shahar bozorlari va savdo munosabatlari bo‘lib, ular mahsulotlarning turli hududlarga tarqalishiga sharoit yaratgan.

Bu omillar o‘zaro ta’sirda bo‘lgan. Masalan, Rishtonda shakllangan moviy rangli sirlangan buyumlar an’anasi mahalliy xomashyo va ustalarning texnologik tajribasi bilan

bog‘liq bo‘lsa, ularning boshqa hududlarda tarqalishi savdo va hunarmandlar aloqalari bilan izohlanadi. Biroq mavjud ma’lumotlar barcha markazlar o‘rtasidagi mahsulot almashinuvi hajmini yoki savdo yo‘nalishlarini aniq miqdoriy ko‘rsatkichlarda belgilash imkonini bermaydi. Shu sababli hududiy aloqalarning ko‘lami haqida qat’iy statistik xulosa chiqarishdan ehtiyot bo‘lish lozim.

Yana bir muhim jihat shundaki, umumiy texnologik tajriba mahalliy badiiy farqlarni yo‘qotmagan. Aksincha, o‘zaro ta’sir jarayonida umumiy an’analar bilan birga mahalliy uslubiy xususiyatlar ham saqlanib qolgan. Bu holat Farg‘ona vodiysi kulolchiligini yagona madaniy makon doirasida, lekin ichki hududiy xilma-xillikka ega tizim sifatida baholash imkonini beradi.

XULOSA

Qo‘qon xonligi davrida Farg‘ona vodiysida kulolchilik ishlab chiqarishi bir nechta mahalliy markazlar faoliyati asosida rivojlangan. Rishton, G‘urumsaroy, Namangan, Andijon va boshqa markazlar umumiy tarixiy-madaniy muhitga mansub bo‘lsa-da, ularning ishlab chiqarish tajribasi, mahsulot turlari va badiiy uslublarida o‘ziga xos jihatlar mavjud bo‘lgan.

Rishton kulolchilik maktabining rivojlanishida mahalliy xomashyo, ishqorli sir texnologiyasi va moviy ranglar uyg‘unligi muhim ahamiyat kasb etgan. Ustalarning kasbiy ixtisoslashuvi esa ishlab chiqarish jarayonida mehnat taqsimoti shakllanganini ko‘rsatadi.

Farg‘ona va Xo‘jand kulolchilik maktablari o‘rtasidagi aloqalar ustalarning hududlararo harakati, tajriba almashinuvi va mahsulotlarning bozorlar orqali tarqalishi bilan namoyon bo‘lgan. Bu jarayonlar mahalliy maktablarning rivojlanishiga ta’sir ko‘rsatgan.

Umuman, Qo‘qon xonligi davri Farg‘ona vodiysi kulolchiligini hududiy aloqalar, kasbiy tajriba almashinuvi va mahalliy badiiy an’analar uyg‘unligida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi. Kulolchilik maktablari tarixini shu nuqtayi nazardan tahlil qilish vodiyning

moddiy madaniyati va hunarmandchilik taraqqiyotini yanada chuqurroq anglashga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Mo‘ydinova D. M. Qo‘qon xonligida shakllangan moviy kulolchilik maktablari // Oriental Art and Culture. – 2023. – Vol. 4, Issue 6. – B. 243–247.
2. Odilov B. A. O‘zbekistonda an’anaviy kulolchilik maktablarining ijtimoiy-madaniy transformatsiyasi (XIX asr oxiri – XXI asr boshlari). – Toshkent: TDSHU, 2026. – 353 b.
3. Gulbaxor, M., & Bahodir, S. (2025). TIL O ‘RGANISHDA CHATGPT, TARJIMA TIZIMLARI VA ULARNING SAMARADORLIGI. TADQIQOTLAR, 76(3), 17-21.
4. Muzaffar, G., & Bahodir, S. (2025). INSON ORGANIZMIDA UCHRAYDIGAN ICHKI KASALIKLAR. TADQIQOTLAR, 76(2), 71-74.
5. Bakhodir, S., & Dilshoda, R. (2025). EASTERN THINKERS OF THE ERA OF THE FIRST RENAISSANCE. Global Science Review, 8(1), 682-687.
6. Zebo, N., & Bahodir, S. (2025). O ‘RTA ASRLARDA ANGLIYA (V-XV ASRLAR). Global Science Review, 11(1), 85-90.
7. Шамсиддинов, Б., & Гуламов, М. (2023). ЛОГИЧЕСКИЕ СООТНОШЕНИЯ ФИЛОСОФИИ С ЛИТЕРАТУРОЙ. Oriental Art and Culture, 4(3), 332-335.
8. Shamsiddinov, B. J., & Jakbaraliyva, Z. (2022). Scientific and Empirical Relations of Philosophy and Literature. Spanish Journal of Innovation and Integrity, 7, 70-73.
9. Abdullaev, U. B., & Shamshiddinov, B. (2024). O ‘RTA ASRLAR YOZMA MANBALARIDAGI ETNIK NOMLAR. Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar, 1(1).
10. Шамсиддинов, Б. Ж., & Жакбаралиева, З. О. (2022). АБУ АЛИ ИБН СИНО ТИББИЙ ТАРБИЯ ХУСУСИДА. Oriental Art and Culture, 3(2), 670-674.
11. Shamsiddinov, B. (2022). The importance of supporting innovative activities of entrepreneurs in uzbekistan. ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 8.071, 11(11), 165-170.

12. Шамсиддинов, Б. Ж. (2023). МАМЛАКАТИМИЗ МИЛЛИЙ ЮКСАЛИШНИНГ ИЖТИМОИЙФАЛСАФИЙ АСОСЛАРИ. Oriental Art and Culture, 4(5), 345-350.
13. Шамсиддинов, Б. (2020). Тарбия жараёнида шар мутафаккирларининг қ педагогик ва психологик қарашлари. In Актуальные вопросы развития современного общества, экономики и профессионального образования (pp. 268-271). Российский государственный профессионально-педагогический университет.
14. Shamsiddinov, B. B. DINSHUNOSLIKNING BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI.
15. Shamsiddinov, B. B. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi.
16. YANGI, V. T. V. M., & YONDASHUVLARI, T. H. OZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TALIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI “ZAMONAVIY JAHON TARIXSHUNOSLIGIDA FARG’ONA.
17. YANGI, V. T. V. M., & YONDASHUVLARI, T. H. OZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TALIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI “ZAMONAVIY JAHON TARIXSHUNOSLIGIDA FARG’ONA.
18. Shamsiddinov, B. B. DINSHUNOSLIKNING BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI.
19. Shamsiddinov, B. B. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi.
20. Shamsiddinov, B. M. U. (2026, June). HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC FEATURES OF POTTERY-RELATED RITUALS IN THE FERGANA VALLEY. In *International Conference Platform* (No. 6, pp. 135-143).
21. Ruxshona, A., & Bahodir, S. (2026). IS’HOQXON IBRATNING MA’RIFATPARVARLIK FAOLIYATI VA ILMIY MEROSI. Ustozlar uchun, 104(1), 284-292.
22. Bahodir, S. (2026). TALABALARNING MUSTAQIL TA’LIMINI TASHKIL ETISHDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARNING O ‘RNI VA AHAMIYATI. Лучшие интеллектуальные исследования, 78(1), 496-510.

23. Bahodir, S. (2026). ZAMON TANLAMAS TRAGEDIYA: SOFOKLNING “SHOH EDIP” ASARIDA TAQDIR, BILISH VA INSON MAS’ULIYATI. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 79(2), 274-279.

24. Farangizbegim, S., & Bahodir, S. (2026). QADIMGI HINDISTON SIVILIZATSIYASI: SHAKLLANISHI, TARAQQIYOT BOSQICHLARI VA JAHON TARIXIDAGI O ‘RNI. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 79(2), 267-273.

25. Farangizbegim, S., & Bahodir, S. (2026). 1918–1939-YILLARDA GERMANIYA: VEYMAR RESPUBLIKASIDAN NATSISTLAR DIKTATURASIGACHA. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi, 79(2), 254-266.

26. Farangizbegim, S., & Bahodir, S. (2026). ARAB XALIFALIGI TARIXI (NARSHAXIYNING “BUXORO TARIXI” ASARI MISOLIDA). Ustozlar uchun, 105(1), 306-318.

27. Farangizbegim, S., & Bahodir, S. (2026). IJTIMOIY SIYOSAT VA UNING AMALGA OSHIRILISH BOSQICHLARI. Лучшие интеллектуальные исследования, 78(1), 482-495.

28. Шамсиддинов, Б. (2026). СОЗДАНИЕ 3D-АНАТОМИЧЕСКИХ МОДЕЛЕЙ ВНУТРЕННИХ ОРГАНОВ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА И ДАННЫХ КТ/МРТ: ЗНАЧЕНИЕ ДЛЯ ХИРУРГИЧЕСКОЙ ПРАКТИКИ. Ustozlar uchun, 106(3), 268-279.

29. Dilrabo, M., Odina, Z., & Bahodir, S. (2026). ARAB XALIFALIGINING ILK DAVRIDA XULOFOI ROSHIDUN BOSHQARUVI: SIYOSIY INSTITUTLAR, HUDUDIY KENGAYISH VA ICHKI ZIDDIYATLAR. Ustozlar uchun, 106(2), 564-573.